

Szathmári István: A stílselemzés elmélete és gyakorlata. Kodolányi füzetek 16. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 2002. 440 l.

Bár a stilisztikai kutatások története a messzi múltban gyökerezik, a modern, szövegtani, pragmatikai, regiszterelméleti, beszédett-elméleti, kognitív alapon kiszélesedő stilisztika a XX. század második felétől bontakozik ki. Ebben a folyamatban meghatározó szerepet tölt be Szathmári István, aki a magyar stilisztikai kutatások kiemelkedő egyénisége. Több mint fél évszázados stíluskutató tevékenysége során több alapvető kézikönyv, monográfia, megszámlálhatatlan tanulmány, cikk szerzője, tanulmánykötetek szerkesztője.

Jelen kötetébe a legkülönbözőbb helyeken megjelent tanulmányait, cikkeit gyűjtötte egybe. Nem egy kötet számára készültek tehát ezek az írások, és mégis egészében úgy hatnak, mintha több évtizedes munkálkodása során Szathmári tanár úr szeme előtt mindig is egy majdani gyűjteményes kötet terve lebegett volna. Írásai átfogják a stilisztika valamennyi ágát. A kötet szerkezeti felépítésében követi az általános tudományelmélet igényes szempontjait.

A kötet az előszót követően öt fejezetből épül fel: I. A stílselemzés elméleti háttéréről (alapvetés), II. Korstílusok és stílusirányzatok, III. Egy-egy műnek, egy-egy író-költő életművének a stílusvizsgálata, IV. A Kossuth rádió Édes anyanyelvünk adásában elhangzott rövid stílselemzések, V. Nyelvi-stilisztikai műsorelemzések (a Magyar Rádió Nyelvi Bizottsága megbízásából).

Az első fejezet a stílselemzés elméleti háttérét rajzolja meg. Felvillantja a funkcionális stilisztika főbb jellemzőit, kitér a stíluszintek stilisztikai eszközeire, a magyar stilisztikai kutatások századfordulós értékelésére, majd pedig a stílselemzés szükségességét emeli ki.

Ami a funkcionális stilisztikát illeti, a szerző leszögezi, hogy az a Saussure-tanítvány Ch. Bally, valamint a J. Marouzeau, M. Cressot, G. Devoto által megalapozott funkcionális szemléletű nyelvtudományi irányzatból nőtt ki, és felöleli a teljes nyelvhasználatnak a stílus felől történő vizsgálatát. „Egyrészt kutatja – fejtegeti a szerző – a nyelvi eszközöknek (a hangtól a szövegig), valamint a nyelven kívüli, de a kommunikációban felhasznált jelenségeknek (látható nyelv, paralingvisztikai eszközök stb.) a stílárís lehetőségeit; továbbá a par excellence stilisztikai jelenségek (pl. képek, alakzatok stb.) stílusértékeit. Másfelől vizsgálja a kommunikáció során a társadalmi élet fontosabb területein kialakult kifejezőmódokat (stílusrétegeket stb.). Külön foglalkozik a másként szerveződő szépirodalmi, művészi stílussal, és végül kitér az elsősorban ez utóbbihoz kapcsolódó stílselemző módszerek tárgyalására” (8). Természetesen, az újabb megközelítési módszerek, mint a szövegnyelvészeti, kommunikációelméleti, pragmatikai, beszédett-elméleti vagy a kognitív, meg-

termékenyítően hatottak a funkcionális stilisztikára, és mára multidiszciplináris tudománnyá szélesítették.

A továbbiakban a szerző a stilisztikai eszközök szintjeit vizsgálva megállapítja: „Mivel [...] a stílus is a kommunikáció eredménye (»beszéd«, de a kifejezőmód felől tekintve), a nyelvi szintek – megtoldva bizonyos speciális stilisztikai jelenségekkel – meghatározott módon mintegy »átfordíthatók« a stílusműködések szintjeivé” (9). Ennek megfelelően elkülöníti az akusztikai szintet a szó- és kifejezőkészlet szintjét, a szintaktikai, képi és szövegszintet, valamint a nyelven kívüli jelenségek szintjét.

A stilisztika századfordulós értékelése során a stilisztikának általában és benne a magyar stilisztikának a mai helyzetéről elmélkedik. Abból indul ki, hogy a stilisztikai kutatások történetében az 1960-as években voltak ugyan hullámvölgyek, de a hetvenes évek elejétől fokozatosan megváltozott a stilisztika státusza. Az 1994-ben Párizsban megjelent *Qu'est-ce que le style?* című kötet, amely az 1991-ben megrendezett stilisztikai konferencia előadásait tartalmazza, szerinte arról tanúskodik, hogy a stilisztikai kutatások az elmúlt húsz évben megsokszorozódtak, sőt a kiszélesedett funkcionális stilisztika valóságos reneszánszát éli. Ő maga a stilisztika önállósodását – elméleti kiszélesedésén kívül, illetve ennek következtében is – abban látja, „hogy immár mintegy bebizonyosodott, hogy a stílust – szemlélettől, elméleti háttértől függően – többféleképpen le lehet írni” (18). Egyetért tehát Tolcsvai Nagy Gábornak Andereggre hivatkozó véleményével, „amely szerint például nincs általános érvényű stílusdefiníció, hanem a nyelvfelfogástól és a szemlélettől függ, hogy hogyan közelítjük meg ezt a fontos kategóriát, illetve hogy melyeket tartjuk lényeges vonásainak” (18). Külön szól a több mint negyedszázada működő stíluskutató csoport tevékenységéről is, amelynek – tegyük gyorsan hozzá – Szathmári tanár úr a szellemi vezére, irányítója. Kiemeli, hogy a stilisztikának „ezt a – mondhatnánk – újraéledését és egyben kiszélesedését csoportunk nemcsak tudomásul vette, hanem ennek jegyében végezte kutatásait, megtartva a sokszínűséget, a többféle stilisztikai felfogás és szemlélet érvényesítését” (15).

A stíluselemzés jelentőségét taglalva Szathmári István hangsúlyozza, hogy az igen fontos a beszédnek, mindenfajta szövegtípusnak és különösen a szépirodalmi műveknek a megértése, illetve átélése szempontjából. A szerző többféle elemzés híve, véleménye szerint a „stíluselemzés módját mindenkinek magának kell kialakítania, felhasználva és ki-ki magán mintegy átszűrve a kikristályosodott elemzésmódokat” (20). A stíluselemzés szükségességét szerinte az is indokolja, hogy a szépirodalmi vagy művészi stílus különbözik a mindennapi és egyéb nyelvi stílustól, mert benne nemcsak nyelvi és szövegalkotási szabályok érvényesülnek, hanem poétikaiak is. A stíluselemzés mikéntjét részletezve a szerző leszögezi, hogy „a stíluselemzés [...] összefoglalásszerűen annak a módszeres vizsgálata, hogy a költő, író milyen szövegszerkezetet, milyen nyelvi-stilisztikai jelenségeket, illetve milyen nyelven kívüli eszközöket, továbbá hogyan, milyen funkcióban használt fel mondanivalója kifejezésére” (22).

Folytatólag bemutatja a funkcionális stilisztika alapján álló stíluselemzés menetét: „körvonalazzuk – írja a szerző – az elemzendő mű üzenetét (fő mondanivalóját, sugallatait), továbbá legjellemzőbb stílusvonását [...]. Meg kell továbbá állapítanunk a mű legfontosabb szövegtani, elsősorban szerkezeti és kohéziós sajátosságait. Majd mintegy ezek »fényében« igyekszünk körülírni a mű egyes akusztikai, szóképzési, grammatikai, szövegtani, extralingvális és képi elemeinek, jelenségeinek a stílusértékeit, lehetséges stílushatását” (23).

A kötet második nagy fejezetében Szathmári István a korstílus és stílusirányzat kérdéseit taglalja. A fejezet első tanulmányában tisztázza a korstílus és a stílusirányzat lényegi vonásait, jellemzőit. Tudomásul véve, hogy a korstílus és a stílusirányzat fogalmát többen másképpen ítélik meg, sőt vannak, akik létét is tagadják, ő maga úgy látja: „Számunkra, a stilisztika szemszögéből az a legfontosabb, hogy a korstílus és a stílusirányzat – leegyszerűsítve – végső soron [...] a nyelvi-stilisztikai eszközök közötti válogatás eredménye, és hogy végeredményben – a forma felől nézve – azok meghatározott arányban történő felhasználása jellemzi őket.” „Szintén leegyszerűsítve,

ezek úgy jönnek létre, hogy több tényező, mindenekelőtt a korabeli szociokulturális viszonyokban beállott változás és az általuk is meghatározott magatartás, szemlélet, közízlés, hangulat hatására a korábbi stílus megváltozik” (30).

A továbbiakban a szerző számba veszi a fontosabb korstílusokat és stílusirányzatokat: a középkori irodalom stílusát, a reneszánszt, a romantikát, a XIX–XX. század fordulójának stílusirányzatait, a szecessziót, az impresszionizmust és végül a XX. század költői stílusait.

A középkori irodalom stílusának bemutatását a történelmi háttér megrajzolásával kezdi, majd a szórványemlékek, a korai szövegemlékek és a kódexek jellemzésével folytatja. A reneszánszt a szerző korstílusként értelmezi, ugyanis minden művészeti ágat áthatott. Előbb arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi idézte/idézhetette elő azt a korszakváltást, amelynek eredményeképpen a reneszánsz létrejött. A választ a gazdasági, társadalmi, művelődési életben, a világszemléletben bekövetkezett változásban találja meg. Ezt követően a szerző a reneszánsz szépírói stílust jellemzi. Ennek legfőbb ismérve az antik kultúra tisztelete, amely a klasszikus eszményeket, a harmóniát és a szépséget juttatja érvényre. A magyar reneszánsz bemutatása során kiemeli a reformáció fontosságát, amely nagymértékben hozzájárult az anyanyelvű kultúra terjesztéséhez. Itt elsősorban a zsol-tár- és bibliafordítások jelentőségét hangsúlyozza.

A romantika létrejöttének és elterjedésének okát kutatva Szathmári István elsősorban a polgárság nézeteinek megváltozását, illetve a francia forradalom, a napóleoni háborúk következményeit emeli ki. Általános társadalmi kiábrándultság vezet el szerinte egyfajta meneküléshez. „A menekülés, a korábbiakkal és az akkori jelennel való szembefordulás aztán mintegy kialakítja a később romantikusnak nevezett felfogásmódot – írja –, és ez a magatartás, felfogásmód az egyes művészeti ágakban kikristályosítja, megszüli az egész kort átfogó irodalmi és művészeti irányt, illetve stílust, a romantikát” (74).

A XIX–XX. század fordulójáról értekezve kijelenti, hogy se a századforduló körül, se a XX. században nem alakult ki minden művészetet átfogó korstílus, ehelyett az egyes művészetekben érvényesülő stílusirányzatok hatottak, mint például a szimbolizmus, a szecesszió, az impresszionizmus, az expresszionizmus stb. Külön és kiemelten foglalkozik a szecesszióval, az impresszionista stílussal, az avantgárd stílusával és végül a tárgyias-intellektuális stílussal.

Nagyon hasznosnak ítélem, hogy valamennyi stílusirányzat bemutatását, jellemzését egy vagy több mű elemzésével illusztrálja. A középkori irodalmat az *Ómagyar Mária-siralom*, a reneszánszt Balassi Bálint *Egy katonaének*, a romantikát Vörösmarty Mihály *A vén cigány*, a szecessziót Ady Endre *A vár fehér asszonya*, *Sóhajtság a hajnalban* és *Valaki útravált belőlünk*, az impresszionizmust Tóth Árpád *Esti sugárkoszorú* és Babits Mihály *Messze... messze...* című versének elemzése világítja meg.

Ezek az elemzések mind a funkcionális stilisztika alapján állnak, és a felsorolt versek sokrétű, komplex, a részletek finom árnyalataira is figyelő, művészinek mondható megközelítései. A szerző az elemzések során mindig a mű egészéből indul ki, felvillantja a mű üzenetét, legjellemzőbb stílusajátosságait, legfőbb szövegtani, ezen belül szerkezeti és kohéziós jellemzőit, majd ezek alapján részletesen elemzi a mű akusztikai, szókészleti, grammatikai, szövegtani és képi elemeinek a stílusértékét. Végül ismét az egészhez tér vissza, amikor a vers esztétikai értékét, hatását foglalja össze.

A kötet harmadik nagy fejezete egy-egy műnek, egy-egy író-költő életművének stílusvizsgálatát tartalmazza. Széles kitekintésű, sokrétű elemzést olvashatunk első összefüggő magyar nyelvű szövegemlékünkéről, a Halotti Beszédről, a reformáció korában készült Vizsolyi Bibliáról, Kossuth Lajos szónoki beszédeiről, Petőfi Sándor nyelvéről, Ady Endre stílusforradalmáról, a szép szavú Móra Ferencről, Németh László költői nyelvéről, Márai Sándor *Halotti beszéd* című versének alakzatairól, Weöres Sándor stílusújításáról, Pilinszky *Apokrif* című költeményének első soráról. De találunk néhány átfogóbb jellegű tanulmányt is, a nyelvtörténész Bárczi Géza stilisztikai kutatásairól, a sajtónyelvről, amelyet a szerző a funkcionális stilisztika szemléletét követve jellemez, illetve a földrajzi neveknek szimbólumként való felhasználásáról.

A kötet negyedik fejezetébe Szathmári István a Kossuth rádió *Édes anyanyelvünk* adásában elhangzott rövid stíluselemzéseit gyűjtötte egybe. Ezeket az elemzéseket, a műfaji jellegből adódóan rövidek, tömörség, lényegre törő megfogalmazásmód jellemzi. Általában egy-egy kiemelt lényeges kérdést villantanak fel, ezek köré szerveződik az elemzés.

Az első elemzés Szemlér Ferenc *Atomkor* című, mindössze két szóból álló költeményének három lehetséges értelmezését villantja fel Mózes Huba egy korábbi írására reflektálva. A következő rövid stíluselemzésben a szerző a tavaszt köszöntő *Mi kék az ég!* című Petőfi-vers hangulatának titkát kutatja. A képzők stílusértékéről, a magyar képzőrendszer gazdagságáról ír egy Ady alkotta érdekes származékszó, az „*ellovan*” kapcsán. Weöres Sándor *Szavak* című versét elemezve az argó jellegű, sokszor igen szellemesen használt, sajátos hangulatot árasztó szavak, kifejezések különböző megítéléséről elmélkedik. Szubjektív emlékeket is felidéző szép elemzést olvashatunk Áprily Lajos *Tavasza a Házsongárdi temetőben*, illetőleg *Március* című verséről, Kányádi Sándor *Játszva magyarul*, Illyés Gyula *Új nép a parton* és *Szekszárd felé*, valamint Ady Endre *Májusi zápor után* című alkotásáról.

A kötet zárófejezetében a szerző nyelvi-stilisztikai műsorelemzéseit közli válogat. Ezekben a meteorológiai jelentések, a Kölyökrádió, a Déli krónika, az Esti magazin, a Sportszombat nyelvéről, stílusáról ír. A szerző a műsorok általános nyelvi jellemzését széles keretbe ágyazva készíti el, majd számba veszi az egyes műsorokban tapasztalt hibákat. Igen hasznosak a hangképzéssel, a hangsúlyozással, a szünetekkel, a tagolással, a hanglejtéssel, a lélegzetvétellel kapcsolatos megjegyzései.

A kötetet névmutató zárja, amely nagyban segíti a kötetben való tájékozódást.

Összegzésként elmondható, hogy a hatalmas anyagot felvonultató, impozáns kötet, amely egyben a tudományág folyamatos megújuló képességét is jól példázza, a magyar stilisztikai kutatások mérföldkövének tekinthető. A kötet tanulmányai – a Sorbonne-on 1991-ben megrendezett konferencia eredményeivel összhangban – azt bizonyítják, hogy a modern szemléletet és módszereket magába olvasztó funkcionális stilisztika a nyelvi jelenségek vizsgálatában korábban nem remélt távlatokat nyithat.

Kabán Annamária